

KENT VE DEVLET ARASINDA: 18. YÜZYIL SELANİK KIRSALINDA GÜÇ VE SERMAYE DİNAMİKLERİ

İrfan Kokdaş*

Özet

Akdeniz'deki liman kentleri anlatılarını eleştiren bu çalışma, ekonomik dönüşüm, siyasal hiyerarşi, erken modern Osmanlı taşra yönetimi açısından Selanik'te değişen toplumun unsurlarını incelemektedir. On sekizinci yüzyıl taşra toplumunda meydana gelen değişimler çok farklı dinamiklerin etkileşimi sonucu ortaya çıkmıştı. Bu dinamikler, reyanın hareketliliği, kırsalda ortaya çıkan siyasi güçler, büyük toprak sahipliğinin artışı ve paramiliter kuvvetlerin gücünün artışı idi. Selanik ve çevresindeki kentlerin etrafındaki kırsal alanda belirginleşen güç ve mülkiyet ilişkilerine yeni bir bakış sunan bu çalışma, bu anlamda erken modern dönemdeki kır-kent ilişkilerinin yeniden yorumlanmasını amaç edinmektedir. Bunun yanında, şehir tarihçiliğini domine eden hinterland, kırsaldaki kent hâkimiyeti ve portfolyo kapitalistler gibi kavramların yeniden sorgulanmasını önermektedir. Bu çalışma, kentteki Avrupalı tüccarların ya da komprador burjuvanın stratejilerinden ziyade, toprak sahipleri, köylüler ve Osmanlı merkezi arasındaki ortaya çıkan yeni ilişki ağlarının Selanik'teki erken modern ekonomik büyümeyi ve siyasi yapıları belirlediğini iddia etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Selanik, kent-kır ilişkileri, erken modern dönem, çiftlik, Osmanlı liman kentleri

Between City and State: Power and Capital Relations in the Eighteenth-Century Salonikan Countryside

Abstract

By challenging Mediterranean port-city narratives, this study analyzes the changing nature of Salonikan society from the perspective of economic transformation, political hierarchy, and the workings of the early modern Ottoman provincial system. The eighteenth-century metamorphosis of provincial society was set by the interaction of several coexisting and complex dynamics: the extensive peasant mobility, the rise of local powers in the countryside, the spread of large agricultural estates in the countryside, and the rising power of local paramilitaries. A reconceptualization of power and property relations in the rural areas adjacent to Salonikan towns would not only provide a new perspective into city-country connections in the early modern era, but also help us to rethink the concepts of hinterland, urban

* Yrd. Doç. Dr., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.*

domination and portfolio capitalists in the Ottoman provincial setting. This study thus suggests that rather than the activities of European merchants and comprador bourgeoisie, the emerging alliances between landed elite, peasants, and the imperial center shaped the contours of early modern growth and political structures in Salonika.

Keywords: Salonika, urban-countryside relations, early modern period, large estates, Ottoman port cities

Avrupa ve Osmanlı tarih yazımında bölgesel dinamikleri inceleyen çalışmalar, genel olarak kentsel gelişmelere ve buna bağlı olarak şehirlerde zaman içerisinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik dinamiklere odaklanmaktadır. Özellikle erken modern dönem üzerine yoğunlaşan çalışmalarda, kentlerin kırsal bölgelerle ilişkisi, kent-hinterland bağımlılığı, ana tema olarak irdelenmektedir. Osmanlı dünyası bağlamında bu tarz bir irdeleme ise, 19. yüzyıl boyunca tarihsel bir gerçeklik olarak ortaya çıkan liman kenti kavramıyla, çok daha keskin bir kent merkezli tarih yazımına dönüşmüş bulunmaktadır.¹ Osmanlı dünyası için kent eksenli bu kavrayışın dominant bir hale bürünmesinde, iki temel faktörün rol oynadığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, tarih yazımına köylüleri ve köylüleri eklemeye çalışan her çalışmanın, kaynaklarda bir şekilde köylü grupların “sessizliği” ile karşılaşmasıdır. 19. yüzyıl öncesindeki kırsal gelişmeleri analiz etmek için yola çıkan tarihçiler, mevcut belgelerin köylüleri çok dikkate almayan devlet diliyle yaratılması probleminin yanında,² taşradaki Osmanlı görevlilerinin 17. yüzyıl boyunca standartlaştırdıkları kayıtların arasından kırsal dinamikleri ayıklama problemiyle de uğraşmak zorunda kalmaktadırlar. Buna paralel olarak, Selanik ve İzmir gibi Osmanlı şehirlerinde konuşlanmış olan Avrupalı kançılara ve şirketlerin bıraktığı dokümanlara, ticari raporlara erişimin görece daha kolay olması ve bu belgelerin şehri merkeze alan yorumları, kırsal dinamiklerin görünür kılınmasını zorlaştırmıştır. Ancak bu konudaki akademik miyopluğun arkasındaki asıl faktör, 19. yüzyıldan bu yana oluşturulan medeniyet ve gelişmişlik ölçütlerini kentleşmeye ve kentteki ekonomik faktörlere indirgeyen ekonomi ve sosyoloji alanlarına hâkim paradigmadır. Bu paradigmaya göre; gelişmişlik, ticarileşme ve parasallaşma, tüm dinamik öğeleriyle sadece kentlerde doğup serpilebilir ve ancak bu serpilmenin

¹ Bu konudaki klasikleşmiş çalışmalar için bk. Nicolas Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe Siècle*, Paris 1956, s. 5-67; Mark Mazower, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims, and Jews, 1430-1950*, New York 2005; *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri, 1800-1914*, ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, İstanbul 1994; *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, İzmir, and Istanbul*, ed. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Cambridge 1999.

² Taşradaki aktörlerin kentlilerle ilişkisi bağlamında oldukça önemli bir çalışma ortaya koyan Beshara Doumani, çalışmasının ana amacını köylüleri sessizliklerinden kurtarmak olarak açıklasa ve çok farklı yerel kaynaklar kullanabilmiş olsa da, çalışması köylülerin hikâyesinden çok tüccarların köylüleri nasıl gördüğü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine, Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900*, Berkeley 1995, s. 1-15.

neticesinde kentler kırsala kapitalist dinamikleri taşıyabilir. Osmanlı liman kentleri için geliştirilen yorumlar da tam bu resme uygun olarak, tarihçiler tarafından, uzun dönemden beri işlene gelmiştir. Oldukça klasikleşmiş bu yorumlara göre, tıpkı 19. yüzyıldaki Beyrut veya İzmir kentleri gibi, Selanik de bir liman kenti olarak, 18. yüzyıl boyunca dış ticaretle zenginleşmiş ve kentte tarımsal ürünleri dış pazarlara dağıtan bağımsız tüccar sınıfı meydana gelmiştir. Bu ticarete yerel unsurların eklenmesiyle de Selanik, hinterlandındaki hammaddeleri pazarlayan bir bağımlı Osmanlı liman kentine dönüşmüştür. Bu çalışma, 18. yüzyılı böylesine bir liman kentinin oluşumu için bir hazırlık çağı olarak gören ve kırsalın hinterland haline dönüşmesini olağan karşılayan görüşe karşı çıkmaktadır. 18. yüzyıl dinamiklerinden çok farklı olarak bir kent-hinterland ilişkisinin ortaya çıkmasında Avrupalı tüccarların faaliyetleri veya limana demirledikleri kargo gemileri değil; aslen sosyo-ekonomik etkilerin yanında değişen politik dengeler başrol oynamıştır.

I-Selanik'te İsyân, Ticaret ve Retorikler

1821'de Selanik kırsalını ve çevresindeki kentleri kasıp kavuran isyanlar, 1822 kışında nihayet bastırılıp muzaffer Osmanlı ordusu Selanik'e geri döndüğünde; uzun bir süredir Osmanlı merkezini ve Selanik kentindeki tüccar kesimi uğraştıran kırsaldaki güçlerin sindirilmesi meselesi, sona ermiş görülmekteydi. Tarih yazımında bu isyanlar genel olarak, Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın veya Yunan Devrimi'nin bir parçası olarak değerlendirilmekte ve bölgedeki isyanlar 18. yüzyılda başlayan Yunan aydınlanmasının ve milliyetçiliğinin birer sonucu olarak görülmektedir.³ Oysa bu isyanlar, Baki Tezcan'ın "Osmanlı'nın ikinci imparatorluk devri" olarak adlandırdığı⁴, 1600'lü yıllardan sonraki dönemde Osmanlı dünyasında görünür hale gelen sosyo-ekonomik değişimlerin birer yansımasıydı. Bu anlamda Selanik kırsalında 1821 yılında ortaya çıkan isyanlar, Yunan ulusunun baskıcı Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı mücadeleden ziyade daha farklı anlamlar içeriyordu ve değişen kent-kır ve taşra-merkez ilişkileriyle yakından ilgiliydi. İmparatorluğun ilk döneminde, Selanik bölgesinde sosyal statü ve zenginlik, Osmanlı devlet mekanizmalarınca şekillenmekte ve merkezin sosyal-ekonomik düzenlemeleri kentli grupların lehine işlemekteydi. Tarımsal mülkiyet, Osmanlı siyasi yapısına yakınlık ve hizmet ile belirlenirken tımar ve vakıf mekanizmaları köylünün toprağa bağlanmasını ve tarımsal fazlanın kente çekilmesini sağlıyordu. 1600'lü yıllardan itibaren Avrasya'daki tüm siyasi yapıları etkileyen ticarileşme ve parasallaşma dinamiklerinden Selanik kırsalı da payına düşeni almıştı. Bu ikinci imparatorluk

³ Tarih yazımında Yunan Bağımsızlık Savaşı ve Yunan Devrimi'ne genel bakış açısının değerlendirmesi için bk. Christine Philiou, "Breaking the Tetrarchia and Saving the Kaymakam: to be an Ambitious Ottoman Christians in 1821", *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850. Conflict, Transformation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos & Elias Kolovos, Rethymno 2007, s. 181-194.

⁴ Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge 2010, s. 14-43.

döneminde, devlet mekanizmalarına yakınlık yerine, siyasi ve ekonomik sermaye birikimi toplumsal statü ve zenginliğin kaynakları olmaya başlamıştı. Peter Gran'ın yükselen yeni zenginler olarak nitelendirdiği imtiyazlı sınıfın yeni üyeleri, önceki dönemlerden farklı olarak toplumun farklı kesimlerinden gelebilmekte ve devlet mekanizmalarından görece bağımsız olabilmekteydiler.⁵ Siyasi ve ekonomik sermayenin yükselişi, aslında imparatorluğun ilk dönemlerinde ortaya çıkmış olan ekonomik dağıtım kanallarını tamamen ortadan kaldırmamış; onlara paralel olarak gelişimini tüm erken modern dönem boyunca sürdürmüş ve sonucunda kırsalda toprak mülkiyetinde ve ekonomik ilişkilerde büyük dönüşümler yaratmıştı. Zenginliğin kaynağı bu dönemde de tarımsal mülkiyetti, bu yüzden yeni zengin grup, ellerindeki sermayeyi kırsala yatırmakta hevesliydi. Köylülere kredi ve vergi kolaylıkları sağlayarak eski sistemin yanında kendi özerk ekonomik ve siyasi alanlarını zamanla kurmayı başaran bu yeni grup, Osmanlı Devleti'nin mevcut siyasi ve ekonomik dağıtım mekanizmalarını tamamen reddetmiyordu. Aksine, bu mekanizmaların yanında uluslararası ticaret ve kredi ağlarıyla kendi toplumsal pozisyonlarını güçlendirme yoluna gidiyorlardı. Örneğin aynı dönemde Hindistan'da ortaya çıkan yeni zenginler, ticaretin yoğun olduğu kentlerde faaliyet göstermekte ve tarımsal üretim pazarlanmasından statü ve zenginlik elde etmekteydiler. Subrahmanyam'ın portfolyo kapitalistler olarak adlandırdığı bu grup, aynı zamanda taşra ve devlet arasında birer aracı olarak görev yapmaktaydı.⁶ Vergilerin toplanması ve köylerden şehre mal akışının düzenlenmesinde kritik rol oynayan bu zenginler, devlet yapılarının içerisinde yükselirken aynı zamanda sermaye birikimleri sayesinde ekonomik ve siyasi olarak güçlenmişlerdi. Selanik kırsalında 1600'lü yıllardan itibaren görünür hale gelen parasallaşma ve tarımsal ticarileşmenin meydana getirdiği yeni zengin gruplar, Hindistan'da ortaya çıkan portfolyo kapitalistlerin birer kopyası değillerdi; ancak tıpkı onlar gibi siyasi, ticari ve kredi ilişkileriyle kırsalda söz sahibi olmaya çalışıyorlardı. Bayly'e göre portfolyo kapitalistlerin ortaya çıkışında erken modern dönemde Hindistan'da yavaşlayan ticarileşme dinamikleri rol oynamıştı;⁷ oysa yeni zengin grubun Selanik'te yükselişinin altında tüm kırsalı derinden etkileyen pazar ekonomisinin gelişimi yatmaktaydı.

18. yüzyıl boyunca Selanik'ten Serez'e kadar olan bölgedeki ticari ve tarımsal potansiyelin artışı, Osmanlı merkeziyle birlikte Habsburg yetkililerinin de dikkatini çekmişti. Viyana gazetelerine şöyle bir göz atmak bile, bu dikkatin nedenini ortaya koymaktadır. Wiener Zeitung, 1813'ün şubat'ında Fleischmarkt'ta 11 balya Türk ipliğinin açık arttırmasının yapılacağını okuyucularına duyururken, Viyana'da gittikçe görünür hale gelen *Makedonyahlarn* ticari aktivitelerinden sadece birine ışık

⁵ Peter Gran, *The Rise of the Rich: A New View of Modern World History*, Syracuse 2009, s. 60-100.

⁶ Sanjay Subrahmanyam, *The Political Economy of Commerce: Southern India 1500-1650*, Cambridge 2002, s. 298-342.

⁷ Christopher Alan Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, Cambridge 1988, s. 10-11.

tutmuştu.⁸ Özellikle 1750'lerden itibaren Selanik çevresindeki bölgeden Viyana sokaklarına pamuk, tütün, yün ve iplik akar olmuş ve bu akış Habsburg otoritelerinin de gözünden kaçmamıştı. 1766 yılında, Habsburg yetkilerinin yabancı tüccarları kayıt altına almasına paralel olarak ortaya çıkan tescil defterinde, birçok *Makedonyalı* tüccarın bilgileri kayıt altına alınmıştı. Bu kayıtlarda Habsburglu yetkililer, hemen hiçbir detayı atlamamış gözükmektedir; gelen kişilerin doğduğu ve geldiği yer, ne sattığı ve nerede kaldığı düzenli biçimde kayıt altına alınmıştır. Yabancı tüccarların, Habsburg ekonomisine zarar verdiği tartışmalarının alevlendiği bir zamanda ortaya çıkan bu kontrol altına alma işleminin bir benzeri de, Osmanlı yetkilerince bizzat Selanik kırsalında yapılmaya başlanmıştı. 1770'lerden itibaren Selanik çevresindeki bölgelere, Osmanlı otoritelerinin müdahale sevdası giderek artmış; yüzyılın sonunda birçok mukataaya el konulmuş ve nihayet 1821'deki isyanlar, bölgedeki kontrolün sağlanması için büyük bir fırsat sunmuştu.⁹ Bu müdahale hevesinden, merkezin kırsaldaki varlığının doğrusal olarak ilerlediği kanısı çıkarılmamalıdır. Nitekim merkez ile taşra arasındaki zikzaklı ilişki kendisini Aynaroz manastırları örneğinde göstermişti; bu anlamda Osmanlı otoritelerinin Selanik kırsalına müdahalesinin önünü açan ilk yer de Aynaroz olmuştur.¹⁰ Aynaroz manastırlarının [Aynaroz Ceziresi], artış gösteren borçlarının sonucu faizcilerin eline düşmesiyle, keşişler ve manastır yönetimleri borç tuzağından çıkmak için, daha 1777 yılında, İstanbul'a başvurmak zorunda kalmışlardır. Para sahipleriyle Aynaroz manastırları arasında, hemen çözülecek gibi görünmeyen mesele, manastırların borçları Patrikhane'nin de dâhil olduğu ve temel olarak Aynaroz manastırlarının yönetim kurallarını düzene koyan 1783 düzenlemesi ile çok farklı bir hal almıştı. 1783 düzenlemesi incelendiğinde, olayın manastırlarla borç verenler arasındaki sıradan bir mesele olmaktan çıktığı anlaşılmaktadır. Osmanlı-Rus harbi sırasında meydana gelen Orlov Olayı'na [Ορλωφικά] Aynaroz'dan keşiş ve rahiplerin karışması, Osmanlı yönetiminin Aynaroz manastırlarının aktivitelerine olan ilgisinin artmasına neden olmuş olmalıdır. Sözleşme, rahip ya da keşişlerin dinsel faaliyetleri ile neredeyse hiç ilgilenmemiş; temel düzenlemeler bu rahiplerin kırsalda dolaşması ve ekonomik aktiviteleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sözleşmede, merkezin bölgeye uzun zaman boyunca yaptığı ilk ciddi müdahalenin ürkekliği açıkça görülmektedir. Aynaroz manastırlarının iç işlerini düzenleyen bu sözleşme, esas olarak manastırların özerk bir yetime sahip olduğuna vurgu

⁸ *Wiener Zeitung*, 6 Şubat, 1813, s. 194.

⁹ Γιώργου Χιονίδη, *Η συμβολή της Βέροιας στην επανάσταση του 1821: διάλεξη*, Veria 1985, s. 2-8; Αγγελική Β. Μεταλλινού, *Μακεδονικά σελίδες. Οι Μακεδόνες εις τον υπέρ της ανεξαρτησίας αγώνα των Η επαναστάσεις της Χαλκιδικής*, Selanik: 1949, s. 2-14.

¹⁰ Örnekler için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)-Rumeli Ahkâm Defterleri (RA) 31/99-407, Zilkade 1191; RA 40/154-451, Receb 1198. Aynaroz yönetiminin 18. yüzyıl boyunca değişimi için bk. Διονυσία Παπαχρυσάνθου, *Η διοίκηση του Αγίου Όρους 1600-1927: Σύνοψη ιστορική επισκόπηση*, Atina 1999; Frederick William Hasluck, *Athos and Its Monasteries*, New York 1924, s. 46-47.

yapmaktaydı.¹¹ Patrik IV. Gabriel'in düzenlediği bu sözleşmeye göre, manastırların iç işlerini yürütecek olan "protos" teşkilatı tekrar kurulacak ve manastırlar kendi aralarında seçtikleri temsilciler ile kendi idari, dinsel ve ekonomik işlerini yönetileceklerdi. Borçlarına ve ticari ilişkilerine dayalı hesaplar ise, denetlenmek üzere İstanbul Rum Patrikliği'ne gönderilecekti. Sözleşmenin hiçbir yerinde, manastırların yönetimi konusunda Selanik kadısının veya valisinin yetkilerinden söz edilmemiş, manastırların yönetiminde bir ihtilaf çıkması durumunda son karar mercii olarak İstanbul Rum Patrikliği gösterilmişti. Osmanlı yetkilileri, Aynaroz manastırlarının Selanik kırsalındaki ticari ve tarımsal yatırımlarıyla birlikte borçlarından ve kredi ilişkilerinden haberdardılar; ancak sözleşme de bu faaliyetlerin düzenlenmesine ilişkin hiçbir sorumluluk almamışlardı. Manastırların borçlarının ve ticari ilişkilerinin düzenlenmesindeki ana sorumluluk, doğrudan manastırların özerk yönetimine devredilmiş; sadece onay makamı olarak İstanbul Rum Patrikliği seçilmişti. Osmanlı yetkilerinin Aynaroz manastırlarına karşı bu temkinli tutumu, Osmanlı merkezinin yeni gelişen taşra-merkez ilişkilerini çok iyi bilmesinden kaynaklanmaktaydı. Son zamanlarda 18. yüzyıl Osmanlı dünyasını inceleyen çalışmalar, merkezin eski usul müdahalelerinin yerini, yerel güç dengelerine daha uyumlu ve eşrafın yönlendirdiği politikaların aldığını, haklı biçimde, belirtmektedirler.¹² Taşrada güçlü unsurların Osmanlı merkezini temsil ettiği bu yeni dünyada, kentlerdeki eski kontrol de yerel unsurların inisiyatifine bırakılmıştı ve bunun aksine yapılacak bir müdahale ciddi tepkilere neden olabiliirdi. Osmanlı otoritelerinin Aynaroz meselesine yaklaşırken takındıkları tutum tam da buydu.

Bu tutumun arkasında Selanik bölgesinde neredeyse 17. yüzyılın ortalarına kadar başarıyla sürdürülen patrimoniyal mal akışının ve ticari denetiminin 18. yüzyıla girilrken değişmesi yatıyordu. Selanik kırsalındaki tahıl üreticilerinin çiftlikler eliyle fiyatları ve mal akışını kontrol etmeye başladığı bu yeni dönemde, haklı olarak Osmanlı yöneticilerinin de çok dikkatli olması gerekmektedir. 1738 yılında havalar biraz kötü gittiğinde, buğday arzının kontrolünün eskisi gibi ellerinde olmadığını bilen Selanikli yetkililer, ahaliyi rahatlatmak için çözüm olarak buğdayın ithalini yasaklamışlardı.¹³ Yaklaşık 15 yıl sonra, bölgedeki yeni kent-kırsal bölge ilişkisinin aktörlerini dikkate almadan yapılan müdahale ile Selanikli görevliler, yetki sınırlarını iyice öğrenmişlerdi. 1753 yılında ekmek ve buğday fiyatı artışının iyice görünür hale gelmesine karşın, Selanik Kadısı'nın Fransız tüccarlarına buğday alma yetkisi

¹¹ Graham Speake, *Mount Athos: Renewal in Paradise*, New Haven 2002, s. 94-96; Gerhard Krause & Gerhard Müller, *Theologische Realenzyklopädie. Band 4. Arkandisziplin-Autobiographie*, Berlin 1979, s. 439-441.

¹² Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*, Cambridge 1997, s. 1-49; Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for the Land 1600-1800*, Cambridge 1981, s. 45-91; Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*, New York 1989, s. 37-110.

¹³ Basil Gounaris, "Reassessing Wheat Crises in Eighteenth-Century Thessaloniki", *The Historical Review/La Revue Historique*, 5, (2008), s. 42-44.

vermesiyle, ahalinin tepkisi dizginlenemez bir noktaya gelmişti. Selanik ahalisinin tepkisi, dengeleri dikkate almayan Fransız konsolosun kaçıp saklanmasıyla ve kadının da görevden alınmasıyla ancak yatışmıştı.¹⁴ Hiç kuşku yok ki, Selanıklılar, şehirdeki ekme kışkığının, kötüye giden havaların ya da çıkan yağmur dualarının sonuç vermemesinin sonucu olduğuna pek inanmış gözükmemekteydiler. Artan ekme fiyatlarının sebebi, kırsalda tarımsal üretimi kontrol eden toprak sahiplerinin politikalarıydı. 1740 yılında, artan ekme fiyatları hakkında yorum yapan Venedik konsolosu, ekme kışkığından dolayı şehirde her an bir isyan olabileceğinden bahsetmiştir.¹⁵ Ancak konsolos, isyanın nedenini doğrudan ekme kışkığına bağlamamaktadır. Ona göre, çıkacak bir isyanın asıl sebebi, mal ve sermaye sahiplerinin önerilerini reddeden Osmanlı yetkilileriydi. 1752 yılında Avrupalı gazeteler, Aynaroz'dan bir rahibin gösterdiği mucizeler ile Ortodoks Rumları etkilediğini ve düzeni bozacağından korkulduğu için uzak bir yere sürülmek zorunda kaldığını anlatmaktadırlar. Kırsaldan gelecek iyi haberlerin beklendiği dönemde ve 1753 yılındaki ekme isyanından sadece bir sene öncesinde ortaya çıkan bu mucizevî rahip, Selanik ahalisinin, sınırlarını bilmeyen Osmanlı yetkililerinden ümitlerini kesmiş olmasalar da yeni ortaya çıkan alternatiflere de hayır demediklerini göstermesi açısından önemlidir. Selanik'te ortaya çıkan yeni sosyo-ekonomik dengeleri dikkate almadan yapılacak her güç gösterisinin, Osmanlı otoritesi için tehdit oluşturacağı bir gerçektir. Bu anlamda, Selanik merkezi, çevresindeki tüm potansiyeli kontrol edebilen ve kırsaldaki tarımsal üretimi Osmanlı limanına çekebilen bir güç odağı olmaktan yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamıştı. 1747 yılında Vodina ileri gelenleri, bölge işlerini yürütmek amacıyla vekil olarak seçtikleri Mustafa Bey'in adını Selanik Şer'i Mahkemesi'ne kaydettirmiş olsalar da, Selanik kırsalından bu yönde talepler ilerleyen yıllarda giderek azalmaya başlamıştı.¹⁶ İlerleyen dönemlerde Selanik Şer'i Mahkemesi'nin kâtipleri, kırsalda bir isyan olduğunda veya mübayaa düzenlemesi gerçekleştirildiği zamanlarda kırsalın seslerini dikkate alıyordu. 1746 yılında şehirdeki Fransız konsolosu da zamanının kent yöneticileri gibi, Selanik çevresindeki limanların Fransız tüccarlar tarafından kullanılmasyla Selanik şehrinin yeni sınırlarını öğrenmiş bulunmaktaydı. Fransız tüccarların Selanik limanını kullanması, konsolos için ciddi bir gelir kapısı oluşturmaktaydı; ancak tüccarlar bu kontrolü görmezden gelerek faaliyetlerini kırsalla bağlantı kurdukları diğer limanlara yöneltmişlerdi. Kentin kapasitesinde görülen bu değişiklik, mübayaa sisteminde 1750'lerde ortaya çıkan değişikliklerde de kendini göstermiştir.

Özellikle buğday ve tahıl alımları için; merkez çiftlik sahiplerinin güçlerine göz yummak zorunda kalmıştı; ancak Selanik kentindeki üreticilerin lehine yürütülen devlet kontrolü, diğer ürünler için işlerliliğini de buna paralel olarak yitirmeye başlamıştı. Uzun zamandan beri Selanik çevresindeki kazalarda üretilen

¹⁴ Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe Siècle*, s. 31-32.

¹⁵ Constantinos Mertziou, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Selanik 1947, s. 293-96.

¹⁶ Selanik Şer'iyye Sicili (SS), 71/12, Şevval 1160.

yapağı, Selanik çuka üreticileri için ucuza toplanmaktaydı ve bu ürünün ilk alış hakkı çuka üreticilerine aitti. 18. yüzyıl sonunda yapağının devlet eliyle toplanmasına kırsaldaki ayan karşı çıkmaya başlamıştı; anlaşılan Osmanlı yetkilileri Selanik'teki çuka üreticilerini sakinleştirmek için bölgenin ileri gelenlerini bu konuda uyarmaktan başka bir şey de yapmamıştı.¹⁷ Zaten kentteki üreticileri tatmin etme ideali üzerine kurulu bu ucuza ilk alış hakkı sistemi, henüz 1779 yılında Osmanlı otoriteleri tarafından bilerek geçici olarak sonlandırılmıştı.¹⁸ Viyana pazarlarında açık arttırma ile satılan yapağının, ucuz hammadde bekleyen Selanik çuka üreticilerinden ziyade kırsaldaki tüccarın eline geçtiğine hiç şüphe yoktur. Benzer bir durum duhan mukataası altında satışı kontrol edilen tütün için de geçerlidir. Yetkililer, tüccarların köylülerle işbirliği yaparak Selanik kırsalında, özellikle de Karaferye [Veria], Ağustos[Naousa] ve Vodina'da, tütün ticaretini resm-i gümrük ödemediği gerçeğe geçtiklerini yine aynı dönemde sıklıkla dile getirir olmuşlardır.¹⁹ Selanik merkezinin vakıflar, mukataa ve gümrük sistemiyle yürütmeye çalıştığı kırsal kontrol mekanizması, 18. yüzyılın ikinci yarısında Selanik çevresinde giderek artan otonom siyasi ve ekonomik düzenin kurulmasıyla güçlüklerle karşılaşmaya başlamıştı. Selanik çevresinde yeni ortaya çıkan bu düzen, Selanik-Serez bölgesindeki kentlerin yükselişi ile de baş başa gitmişti. Félix de Beaujour'un gözlemlerine dayanarak, Asdrachas ve Karapidakis 18. yüzyıl "Yunan" kentleri üzerine yaptıkları demografik hesaplamalarda, Yunan Anakarasındaki en büyük 11 şehirden 4 tanesinin (Yenice-i Vardar, Serez, Karaferye, Kavala) Selanik çevresinde bulunduğunu iddia etmektedirler. Bu demografik eğilim ile Selanik çevresinde yerel ekonomik ve siyasi öğelerin gelişimi, 18. yüzyıl Osmanlı liman kenti konseptinin en azından etki çapı açısından sorgulanması gereken bir kavram olduğunu bizlere göstermektedir. Selanik çevresindeki bölgelerde bu çok yönlü değişim, 1821-22 yıllarında bölgedeki isyanın önderlerinin kariyerlerinde de kendini göstermektedir. Kara Taşo (Anastasios Karatasos), Gaço (Angelis Gatsos), Zafiri (Zafeirakis Theodosiou) ve Emmanouel Pappas, Selanik kırsalını kasıp kavuran isyanın ideolojik ve örgütsel liderleriydi. Kara Taşo, Selanik çevresinde değişen güç dengeleriyle ortaya çıkan paramiliter milislerden biriydi. Ağustos bölgesinde, kentin ileri gelenlerinden Zafiri önderliğinde isyan başladığında, aynı Taşo gibi, Gaço da bir milis olarak isyana katılmıştı.²⁰ Pappas ise Serez'in tanınan tüccarlardan biriydi ve o da Selanik çevresindeki isyanın önde gelen örgütleyicilerinden. Ticari, siyasi ve askeri unsurların bir araya gelişini temsil eden bu dörtlü, 18. yüzyıl boyunca Selanik çevresinde gelişen otonom unsurların birer yansıması olarak ortaya çıkmışlardı.

¹⁷ BOA, Cevdet Askeriye 656/27595, 1211.

¹⁸ Spyros Asdrachas, N.E. Karapidakis, Olga Katsiardi-Hering, Eftychia D. Liata, Anna Matthaiou, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, *Greek Economic History: 15th-19th Centuries*, Atina 2007, s. 72-74; Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe Siècle*, s. 240-41.

¹⁹ Karaferye Şer'iyye Sicili (KS) 88/702, 1180 ve KS 83/15-3. İkinci belge tarihlenmemiştir.

²⁰ John V. Asdravellis, *The Greek Struggle for Independence: The Macedonians in the Revolution of 1821*, Selanik 1968, s. 74-137.

Serezli İsmail ve Yusuf Beylerin hamiliği altında kaside ve gazellerini yazan Hasan Akif'in, Osmanlı merkezinin Selanik kırsalındaki olayları 1821'den sonra sert bir şekilde bastırmasını ağır bir dille eleştirmesi, Selanik çevresindeki kasaba ve kentlerin bir yüzyıldan fazla süren bu otonom yapısının askeri müdahalelerle erimesiyle yakından ilgilidir.²¹ Divan'ında topladığı kasidelerin bazılarının 1822 yılından sonra yazıldığı muhakkaktır; hem bölgedeki Rum isyanının hem de isyanın bastırılış hikâyelerinin eserinde yer bulmuş olması bunu kanıtlamaktadır. Sultan II. Mahmud hakkında yazdıklarına bakıldığında, Hasan Akif'in bu denli sert bir dili Osmanlı merkezinin isyan bastırmadaki stratejisi için kullanmış olması, ilk bakışta pek de anlaşılır değildir. Hasan Akif Divan'ının hiçbir yerinde, Osmanlı yönetimini ve sultanlarını suçlamamaktadır; tam aksine Sultan Mahmud'a övgü dolu sözler sarf etmekten hiç çekinmemiştir. Osmanlı merkezi açısından Selanik çevresindeki isyanlar, reaya ve devlet arasındaki "kontratın" bozulması anlamına gelmekteydi ve isyanlar Osmanlı nizamını temelden sarsmaya yönelikti. Bu isyanların bastırılmasının, doğal olarak, Selanikli bir şair tarafından desteklenmesi beklenmekteyken, Hasan Akif bunun tam tersi bir pozisyonda yer almıştır. Müdahaleyi eleştirmenin yanında Hasan Akif, görevlendirilen komutana yönelik olarak hiç çekinmeden "*Dürzî Dağı'ndan bir ayı*" gibi sert bir ifade kullanmıştır. Hasan Akif'in bu eleştirileri sadece komutana yönelik bir eleştiri olmaktan çok uzaktır; kendisi, Serez'den çiftlik sahibi olarak çıkmış, ayanlığa yükselip Selanik merkezinde kuvvetlerini pekiştirmeyi başarmış, İsmail ve Yusuf Bey gibi yörenin önde gelenlerinin çıkarlarını savunmayı çok daha mantıklı bulmuş olmalıdır.

Bu tarz ailelerin Selanik çeperinden Selanik merkezine taşınması, 19. yüzyılın ilk çeyreğinin ana politik karakterini oluşturmaya başlamıştı. İsmail ve Yusuf Beyler, özellikle Karaferye ve çevredeki Vodina derbendlerine sızmış olan Ali Paşa ve onun Arnavut müttefiklerinin artan gücünü dengelemede kritik bir rol oynamıştı.²² Selanik kırsalının bu güçlü ayanların ve ailelerin kontrolüne geçmesi, 1810 yılında Viyana'ya raporunu gönderen Avusturya konsolosunun da gözünden kaçmamıştı. Avusturya konsolosunun raporlarına baktığımızda, hemen her yazışmada ticari kaygılar ön planda görülmektedir. Nitekim kendisi yazışmalarının büyük bir kısmını şehirdeki ticari ortaklıklara, limandan Avusturya şehirlerine gönderilen mallara, ödenmemiş borçlara ve konsolosluk ile yerel simsarlar arasındaki çekişmelere ayırmıştır. Ancak böylesine ticari kaygılar taşıyan bir konsolos bile, Selanik iç bölgelerinde mevcut olan siyasi ve askeri çekişmeleri ticari raporlarına eklemekten

²¹ Akif Hasan Efendi Selanikli, *Divan*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, s. 30a-35b.

²² Josiah Conder, *The Modern Traveller: A Description, Geographical, Historical, and Topographical, of the Various Countries of the Globe*, Londra 1830, s. 297; David Urquhart, *Turkey and its resources: its municipal organization and free trade*, Londra 1833, s. 103; Π. Αρξαντινός, *Ιστορία Αλή Παύσα του Τεπελενλή*, Atina 1979; Hamiyet Sezer, "Tepedelenli Ali Paşa ve Oğullarının Çiftlik ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi-Bulgular", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, (2005), s. 334-357.

kaçınmamıştır.²³ Konsolosa göre, Selanik'te malların dolaşımındaki en kritik unsur, iç bölgelerde bu malların rahatça transfer edilebilmesi ve başka kentlere aktarılabilmesinden geçmekteydi. Bunun için ise, kendisinin de öngördüğü üzere, derbendleri tutan ve burada iç güvenliği sağlayan yerel unsurlarla iyi geçinmek gerekmekteydi. Konsolos'un yaklaşık 12 yıl önce dikkat çektiği bu husus, Hasan Akif'in Divan'ında övgüyle söz edilen İsmail ve Yusuf Beyler gibi yerel güçlerin, askeri ve ekonomik yönlerden, güçlenip taşra politikalarını domine etmesine dayanmaktaydı. Önce Serezli İsmail Bey'in, ardından ise oğlu Yusuf Bey'in hem Serez'de hem de Selanik'te güçlenip büyümesinin altında yatan bu farklı dinamikler, yakın zamanda tarihçilerin dikkatini yeniden çekmeye başlamıştır. Hanioglu, Cevdet Paşa'ya dayanarak Serezli bu taşra hanedanının, basit birer mütegalibe ve askeri lider olmadığını haklı biçimde iddia eder.²⁴ Ali Paşa'nın, Arnavutluk'un güneyinden Teselya bölgesine ve ardından Karaferye ve Ağustos gibi Selanik kırsalındaki kasaba ve kentlere gücünü yaymaya başlaması, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın ilk yıllarına denk gelmektedir. Bu yayılmanın ana dayanağı, çoğu tarihçi tarafından kendisinin Arnavut sekbanları yanına alıp özellikle Via Egnatia boyunca derbendleri kontrol edebilmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Bu muhtemelen doğru; ancak eksik bir yorumdur. Arnavut sekbanların taşra ailelerinin politikalarında yer almaya başlaması, 18. yüzyılın ilk yarısındaki gelişmelere dayanmaktadır. Nitekim Serezli İsmail de, Ali Paşa'nın gücünü kontrol etmek için kapısına çok sayıda Arnavut sekbanı toplamayı başarmıştı. Ancak bu askeri güç, hem Ali Paşa hemde Serezli İsmail ve Yusuf tarafından geliştirilen ekonomik ve siyasi aktivitelerle birlikte gelişmişti. Serezli ailesi, bu bölgenin geliştirilmesi için birçok ticari uygulamayı devreye sokmuş; iltizam ve tevzî mekanizmalarının işleyişinde önemli roller üstlenmişti. Benzer şekilde, Ali Paşa'nın aile üyeleri ve çevresindeki Arnavut gruplar, Selanik çevresindeki mukataaların yönetimini üzerlerine almak için mücadele vermişler ve bu yolla bölgedeki mali ve tarımsal ilişkileri biçimlendirmeyi başarmışlardı. Bu nüfuzlu iki ailenin gelişimi, Avusturya konsolosunun betimlemeleri, Hasan Akif'in bölgeye Osmanlı müdahalesi hakkındaki yorumları ve merkezin Selanik'teki taşra-kent ilişkilerini dönüştürme çabası, aslında 18. yüzyıl'ın sosyo-ekonomik dinamiklerinin birer sonucuydu.

²³ Wien-Haus-Hof-Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStAStAbt Türkiye VI 43-2, 1807, s.2 & 1810, s.2; AT-OeStA/HHStAStAbt Türkiye VI 43-2, 1810, s. 64-59-60-61-62-57. Türkiye VI dosyasında bulunan raporlardan bazıları için numaralandırılma yapılmamıştır, bazıları için verilen sayfa numaraları ise içeriği takip etmemektedir.

²⁴ Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, New Jersey 2008, s. 55-56. Benzer bir analiz için bk. M. Safa Saraçoğlu, "Resilient Notables: Looking at the Transformation of the Ottoman Empire from the Local Level", *Contested Spaces of Nobility in Early Modern Europe*, ed. Matthew Romaniello & Charles Lipp, Farnham 2011, s. 259-267. Saraçoğlu'nun yorumları Gradeva'nın bulgularına dayanmaktadır. *Rossitsa Gradeva*, "Osman Pazvantoglu of Vidin: Between Old and New", *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, ed. Frederick F. Anscombe, Princeton 2006, s. 115-162.

Selanik taşra politikalarının daha küçük bir elit zümre tarafından yönlendirilir hale gelişini, Selanik ve çevresinde tutulan tevzi ve masraf defterlerinden de izlemek mümkündür. 18. yüzyıl boyunca sistematik hale gelen bu iki vergilendirme ve harcama taksimi sistemi, aslen taşrada yapılan harcamaların bölgenin ileri gelenlerinin üzerinden alınıp tüm topluma tevzi edilmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²⁵ Karaferye’de 1740’lı yıllardan başlayarak 1820’li yıllara kadar gelen süreç içerisinde, bu harcama ve tevzi sisteminin kayıt altına alınmasındaki değişiklik, kırsalda, özellikle tarımsal mülkiyet üzerindeki değişimle birlikte yürümüştü. 1730’lu yıllarda, 1690’lardan başlayarak uygulanan taşra reformları, henüz sistematik hale gelmişti. Bu reformlar; derbend sisteminin yeniden organizasyonu, yörük ya da martolos taifesinin ayrıcalıklarının sınırlandırılması, çiftlik sisteminin taşra yönetimiyle bütünleştirilmesi, malikâne-mukataa ayrıcalıklarının tanımlanması ve yeni cizye reformu idi. Daha önceleri rahipler gibi oldukça geniş bir sınıfa muafiyet tanıyan, hane hesabı gözeterek maktu olarak toplanan cizye sisteminde, 1691’den itibaren ciddi dönüşümlere gidilmiştir. Cizye sistemindeki dönüşüm, Kutsal İttifak’a karşı verilen uzun mücadele neticesinde, merkezin yeni gelir kaynakları yaratma çabalarının bir sonucu olarak doğmuştur. Osmanlı merkezi, eski sistemin kaldırılışını dini temellere oturtmuştur; ancak özellikle 1740’lara kadar cizye meselesi üzerinden süregelen tartışmalara baktığımızda, reformun ana amacının, mali havuzu genişletmek olduğu hemen görülmektedir.²⁶ Nitekim bu yeni düzenlemeyle hane sisteminin yerine nefer sistemi getirilmiş; kişiler zenginlik durumlarına göre ala, evsat ve edna olmak üzere üç ana gruba ayrılmış ve vergi yükümlülüğü bu sınıflandırma üzerine temellendirilmiştir. Selanik ve çevresinde bu reformun ciddi karışıklıklar yaratması, fazla uzun sürmemiştir. Elias Kolovos’un da bizlere gösterdiği üzere, cizye reformunun üzerinden fazla zaman geçmeden yerel otoriteler, kırsaldaki ve Selanik köylerindeki cizyeye dayalı huzursuzluklarla uğraşmaya başlamıştı.²⁷ Cizye reformunun Selanik çevresindeki ahali için ek bir mali yük getirdiği şüphesizdir; ancak Osmanlı otoriteleri bununla da yetinmemiş görünmektedir.

²⁵ Bu tarz örnekler aynı zamanda mübayaa dağılımlarını da kapsamaktadır; bk. KS 68/6-8, 1148 tarihli hesaplama; KS 73/64-72, *Cemazıyelevvel 1160*; KS 92/856-58, Receb 1184; KS 75/10-12, Şaban 1161; KS 77/21-24 Receb 1164; KS 98/241-43, tarihleme yapılmamıştır; KS 102/9-12, Zilkade 1209.

²⁶ Ariel Salzmann, *Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Régime*, Columbia University, Doktora Tezi, New York 1995, s. 129-41; Marinos Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax Reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 54, (2011), s. 39-52. Salzmann, malikâne sisteminin hayata geçirilmesi aşamasında Osmanlı merkezinin iltizam sahipleri aleyhine sosyal ve siyasi gerekçeler öne sürdüğü üzerinde durmaktadır. Cizye reformunun etkilerini inceleyen Sariyannis ise, reformun merkez tarafından gerekçelendirilen formülasyonunda daha çok dini öğelerin hâkim olduğunu belirtir.

²⁷ Elias Kolovos, “Riot in the Villages: Some Cases of Peasant Protest around Ottoman Salonica”, *Political Initiatives: From the Bottom Up in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2012, s. 47-56.

II-Güvenliğin Özelleşmesi ve Sekban Grupları

Selanik kırsalındaki güvenliğinin sağlanmasında merkez, bu işin sorumluluğunu yavaş yavaş ahaliye bırakmış görünmektedir. 18. yüzyıl boyunca Selanik çevresinin güvenliğinden bahis açıldığında, belgelerin sekbanları ve derbendleri işaret etmesindeki temel neden de budur. 1740'lardan itibaren Selanik çevresine gönderilen sayısız emirde tekrarlandığı üzere, bu bölgelerin güvenliği muteber, güvenilir ve Müslüman ahalden kimseler tarafından, yerli ahalinin ittifakıyla yapılmaya başlanmıştı.²⁸ İttifak, Müslüman ve gayrimüslim ahalinin onayının olması, bu kişilerin bölgelerinde şakileri tutmayacaklarına dair mahkeme huzurunda söz vermeleri ve bu yönde yapılan ahde onay sunmaları ile mümkündü. Bu sistemin işleyiş prensiplerine göre, merkez bu bölgelerdeki sorumluluğu bölgenin ileri gelenlerine, reaya ve ahalinin de onayıyla yürütülecek karar mekanizmalarına bırakmıştı.²⁹ Bölgenin ileri gelenlerinin bu sistemi ne oranda savunduğu ve merkezi buna ne şekilde ikna ettiği çok açık olmamakla birlikte, Osmanlı otoriteleri, 17. yüzyıl sonunda Kutsal İttifak'a karşı verilen mücadele sırasında martolos, Arnavut ve Hıristiyan paramiliter grupların devlete ve bölgenin güvenliğinin sağlanmasına yönelik sadakatleri konusunda pek de tatmin olmuş görünmemektedir. Martolosların 1705 yılında Ağustos kasabasındaki isyanı, paramiliter gruplara karşı olan bu olumsuz hissiyatı kuvvetlendirmiş olmalıdır.³⁰ Nitekim 18. yüzyıl boyunca bölgeye gönderilen emirlerde, Arnavut ve gayrimüslim paramiliter gruplar yerine, Müslümanlardan seçilecek sekbanların derbendleri korumaları istenmiştir. 1714 yılında Osmanlı otoritelerinin, Selanik kırsalındaki martolos, armotolos ve şaki grupların temizlenmesine yönelik askeri seferi, merkezin taşradaki güvenliği "sadakatli" kimselere bırakma niyetiyle ilişkilidir. Güvenliğin bir anlamda toplumun ileri gelenlerine bırakılmasına dayanan bu sadakate bağlı sistemin bir diğer unsuru, nezir kayıtlarının Selanik bölgesi için giderek artan oranda karşımıza çıkmasıdır.³¹ Başlangıçta toplumsal bir kontrat halinde bir bölgenin güvenliği için ahalinin tümünün Osmanlı merkezine verdiği söz üzerine kurulan nezir sisteminin kapsayıcılığı, zamanla öyle gelişmiştir ki;

²⁸ Βαγγ. Σκουβαράς, *Το παλαιότερο αρματολίκι του Πηλίου και οι Αρβανίτες στη Θεσσαλομαγνησία*, Volos 1959, s. 28-33.

²⁹ Bu yeni sistemin işleyişi ve şaki ve haydut ihbarları karşısında uygulamaların karşılaştırması için bk. KS 76/69-2, Şevval 1163; KS 67/46-47, Muharrem 1148; KS 81/530, 1171; KS 77/32, Receb 1164; KS 75/48-3 Şevval 1161.

³⁰ A. Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, Selanik 1973, s. 272-79; Eleni Gara, "Popular Protest and the Limitations of Sultanatic Justice," *Ottoman Legal Practice in Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire*, ed. Eleni Gara, Erdem Kabadayı ve Christoph Neumann, İstanbul 2011, s. 92.

³¹ KS 73/90-1, Rebiülahir 1161; KS 76/69-2, Şevval 1163; BOA, Cevdet Dâhiliye 19/935, 1187. Bir toplumsal sözleşme olarak çıkan nezirin işleyiş mekanizması, devletin sosyal ilişkilerde geçerliliğini koruyan *toplumsal ahit ve söz verme* geleneklerini yasallaştırması anlamına geliyordu. Nezirin kullanım şekilleri üzerine bir çalışma için bk. Işık Tamdoğan, "Le nezir ou les relations des bandits et des nomades avec l'État dans la Çukurova du XVIIIe siècle", *Sociétés rurales ottomanes, Ottoman Rural Societies*, ed. A. Mohammad, Kahire 2005, s. 259-269.

mütegalibe veya şaki olarak tanımlanan kimselerden de bölgenin işleyişine ve yönetimine karışmamak adına nezirler oluşturulmuştur.

Sistemin temelinde, derbend ve sekban yönetiminde olduğu gibi güvenlik görevinin ahaliye transfer edilmesi yatmaktadır. 1748 baharında, Karaferye'deki Müslüman ve gayrimüslim grupların ileri gelenleri kadı huzurunda bir araya geldiklerinde, bölgedeki asayişin temini ve yolların emniyetinin sağlanmasını üzerlerine aldıklarını beyan etmişlerdi. Anlaşılan o ki bu beyan, sözleşmeye dâhil olan kimselerin birbirlerine kefilliği ve yine neziri içeriyordu; çünkü bu kişiler eğer bu akde uymazlarsa, Hazine-i Amire'ye 3.000 gurusu vermeyi taahhüt etmişlerdi.³² Aslında bu nezir akdi bize Selanik kırsalındaki güvenlik mekanizmasının hangi yollarla toplumsal bir sözleşme temeline oturtulduğunu göstermesi açısından çok önemlidir. Sözleşme, merkezin Rumeli'nin tüm bölgelerinde daha önce martolos ve pandor olarak görev yapan kişilerin veya başbuğların bu görevlerinin sonlandırılması emriyle başlamaktadır. Bu emirde şaşılacak bir durum yoktur, çünkü bir süreden beri merkez bu sistemin oluşması için çalışmaktaydı. Sözleşmenin devamında ise ortaya çıkan yeni sistemin ana hatları ortaya konulmakta ve muhafazası gerekli olan yerlerle derbendlerin güvenliğinin ahalinin yönetimine bırakıldığına vurgu yapılmaktadır. Buradaki önemli husus ise, bu yönetimin kazada bulunan tüm kişileri kapsayacak şekilde tanımlanması ve bu anlamda neziri bir İslami sözleşme hüviyetinden çıkarıp devlet ile taşra toplumu arasındaki bir akde dönüştürmesidir. Nitekim sözleşmenin ana unsuru olan ortak yönetim maddesi, sadece Müslüman ileri gelenleri veya ahaliyi kapsamıyordu. Metin çok açık biçimde sadece kenttekileri değil kura ve çiftliklerde oturanlarla birlikte varoş reayalarını da içine almaktaydı. Toplumun farklı kesimlerinin yeminiyle, bundan böyle derbendlerden ve bölgeden geçen tüccardan bahane ile bac alınmayacağı, onların can ve mal güvenliklerinin tüm sorumluluğunun üstlenildiği belirtiliyordu. Tüccarın geçtiği güzergâhların yanında muhafazası gerekli olan yerlerdeki güvenliğin temini de yine yemin içerisine eklenmişti. Bu sözleşmeye uyacaklarına dair söz vermelerinin yanında içlerinden birinin de bunlara uymaması halinde tüm sorumluluğu üstlenmişler ve birbirlerine kefil olmuşlardı. Hem kadı huzurunda verilen beyanlar hem de merkezin yolladığı emirler, ittifak ile yönetimin; uzlaşma ile de güvenliğin sağlanmasına vurgu yapsa da, bölgenin ileri gelenleri için bu sistemin, özellikle Arnavut sekbanlarla işbirliğini geliştirmeye yardım ettiği konusunda şüphe yoktur. Henüz 1750'li yıllar dolmadan, bölgeden bu konuda Osmanlı otoritelerine şikâyetler gelmesi bunu doğrulamaktadır.

Karaferye ahalişi, bu şikâyetlerde hiç şaşkırtıcı olmayan bir şekilde başı çekmekteydi ve öncüydü. Bu dönemde Karaferye ahalişi; Osmanlı otoritelerine yaptıkları, özenle seçilmiş kelimelerden oluşan başvurularında, bölgenin güvenlik mekanizmalarının toplumsallaşmasının, aslında bu mekanizmaların yavaş yavaş elit ailelerce yönlendirilmesi anlamına geldiğini ortaya koymuşlardı.³³ Daha önce

³² KS 73/90-1, Rebiülahir 1161.

³³ KS 67/46-47, Muharrem 1148; KS 81/522, Muharrem 1171.

bölgeye gönderilen emirlere dayanılarak yapılan şikâyeteye göre güvenliği sağlayacak olan sekbanlar kefilli kimselerden voyvoda kapısı ve derbendler için seçilmeliydi. Bu şikâyetede, ahalinin ittifak ile sekbanları seçmesi ve derbendleri yönetmesi işinden bahsedilmemişti, muhtemelen 1735 gibi bir tarihte henüz bu akde dayalı ittifak mekanizması açık seçik görünür değildi. Vilayetin güvenliği için tutulacak kefilli sekbanlar ile sadece voyvoda hanesine kapılanacak sekbanlar işleyişin ilk meyveleriydi ve köylüler şikâyetlerinde bu konuya çok erken bir tarihte vurgu yapmışlardı. Oluşturulan nizamın aksine, yöredeki bazı kimseler, sadakatleri konusunda güvenilmez olan Arnavut sekbanları yanlarında tutmaya başlamışlardı. Oldukça ilginç olan 1735 tarihli bu şikâyet, başlı başına bir incelemeyi gerektirmektedir; çünkü Osmanlı otoritelerine başvuran ahali, güvenliğin yerleşmesine karşı çıkmamaktaydı. Vilayetin güvenliği için 15-20 sekbanın voyvoda kapısında görevlendirilmesi gerektiği gönderilen arzuhalde tekrarlanmıştı. Asıl şikâyet konusu ve Osmanlı idarecilerinin de muhtemelen irkilmesine neden olan mesele, Arnavut sekbanların taşra yönetiminin farklı kanallarında kullanılmaya başlamasıydı. Aslında hem Osmanlı idarecileri hem de ahali, sekbanların büyük çoğunun Arnavut paramiliter gruplardan seçildiğinin en başından beri farkındaydılar. Asıl sorun, bölgede yükselmeye başlayan bazı ailelerin, kuvvetlerini konsolide etmek için Arnavut sekbanları kullanıyor olmasıydı. Köylüler, çok iyi formüle ettikleri şikâyetlerinde yeni sistemin işleyişinde merkezi tedirgin edebilecek unsurları arzuhallerine dökmüşlerdi. Has köylerinde bulunmalarından ötürü şikâyetleri Osmanlı otoritelerinin gözünde muhtemelen daha hassas biçimde değerlendirilmişti. Şikâyetlerinde yanlarında sekban namıyla Arnavut tutan kişilerin veya ailelerin isimleri zikredilmemişti, ancak Arnavut sekbanlarla kurulan birlikteliğin fukaraya zulmü de beraberinde getirdiği özellikle belirtilmişti. Arnavut sekbanlarının tutulmasının bölgede *ihtilale* sebep olduğu şikâyetinde açık biçimde yazılmıştı ve bu terminoloji merkezin uyarılması hususunda özellikle metine eklenmişti. Müştekilere istegi vilayetin güvenliği ve tehlikeli mahallerin muhafazası için sekban kullanımına devam edilmesi, ancak bunların voyvoda kapısından başka yerlerde tutulmamasıydı. Muhtemelen voyvoda, bu şikâyetten ve gönderilen emirden en fazla yarar sağlayan kişiydi ve arzuhalin merkezde değerlendirilmesi aşamasına bizzat karışmıştı. Bu şikâyetin sekban kullanan ailelere karşı yöredeki diğer güçlü ailelerin yardımıyla hazırlanmış olması da muhtemeldir; çünkü ilerleyen dönemde Selanik çevresinde birbirleriyle mücadele halinde olan aileler buna benzer şikâyetleri karşı tarafı yok etmek için sıklıkla Osmanlı merkezine ve Selanik otoritelerine göndermişlerdi. “Şakileri başına toplamak” veya “Arnavut haşeratına yanaşmak” olarak özetlenen bu şikâyetler, Osmanlı otoritelerini yerel çekişmelerin içine çekmek için özellikle kurgulanmış kavramlardı ve tüm bu şikâyetler, 1740’lardan itibaren yerel politikanın önemli bir unsuru haline gelecekti. Genel olarak tarih yazımında derbendlerle ilgili sorunlar, Ali Paşa’nın politik olarak yükselişi ile birlikte değerlendirilir; ancak burada görüldüğü üzere Ali Paşa, Arnavut sekbanlarla ittifak kuran tek ayan değildir. Böylesine bir ittifak, özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı merkezini Selanik çevresine çekmiş gibi

görünmektedir. Hem metropolitlik yetkileri hem de ticari ağlar bağlamında Selanik ile çok yakından organik ilişkileri olan Kozani bölgesinde, 1780'lerden başlayan, neredeyse yüzyılın sonuna kadar devam eden koçabaşılık mücadelesi de, bu durumu kanıtlar niteliktedir.³⁴ George Avliotis ve Rousis Kontorosis arasındaki kanlı koçabaşılık mücadelesinin ekseninde, Kozani bölgesindeki Arnavut sekbanların ilişki ağları vardı. Kontorosis, başından beri Arnavut sekbanların desteğini almış ve onların askeri gücüyle rakibinin Peşt'e kaçmasına neden olmuştu. Ancak Osmanlı merkezinin desteğini arkasına alan Avliotis kente geri döndürüldü ve Arnavut sekbanların gücünü kırarak bölgeye hâkim oldu. Merkezin burada Arnavut sekbanların desteğini alan Kontorosis'e karşı Avliotis'i desteklemesi, yüzyılın sonunda Osmanlı merkez bürokrasisinin Arnavut sekbanlar hakkındaki algısını ve bölgeye müdahale etme isteğinin artışıyla ortaya çıkarmaktadır.

III- Kırsalda Yeni Zenginler ve Çiftlikler

Değişen cizye sistemi ve güvenliğin toplumsallaşmasıyla koruma hizmetlerinin ahali için oldukça masraflı hale gelişinin yanında, bu dönemde Selanik çevresinde işleyen malikâne sisteminin etkileri de düşünüldüğünde, 18. yüzyıl boyunca Osmanlı merkezini asıl uğraştıran meselenin de ana kaynağına ulaşılır. Meselenin kaynağı, bu artan mali yükten ve sıklaşan malikâne kontrollerinden kaçmaya çalışan ve çoğu zaman da bunu başaran mobil bir reaya sınıfının yaratılmış olmasıdır. Bu dönem boyunca Osmanlı otoriteleri, Rumeli'den İstanbul'a göçün engellenmesi ve yerlerini bırakıp giden reayanın geri döndürülmesi için klasikleşmiş emirler haricinde, Selanik kırsalında bu soruna çözümü çiftlik sistemiyle getirmiş gibi görünmektedir. Osmanlı tarih yazımında, ekonomik ve politik gelişim aşamaları hakkında oldukça fazla çalışma bulunan çiftlik meselesi, özellikle 18. yüzyılda yerel ailelerin neden sekbanları yanlarında tuttuklarını ve çiftlik kavramının Selanik kırsalında reaya hareketliliğini azaltmada nasıl rol oynadığını ortaya koymaktadır. Aslına bakılırsa, Selanik kırsalı tüm Rumeli bölgesinde çiftliklerin en erken ortaya çıktıkları yerlerden biridir. Daha 1650'li yıllarda, ulemanın birçok üyesinin ve kentteki elitlerin, taşradaki üretime göz diktikleri ve bu alanlara yatırım yaptıklarını bilmekteyiz.³⁵ Özellikle ulema ailelerinin bu yatırımları, üzerinde durulmaya değerdir; çünkü 18. yüzyılın ortalarında bile Selanik çevresindeki çiftliklerin ciddi bir kısmı; efendi, kadı veya çelebi unvanlarına sahip kişiler tarafından tutulmaktaydı veya bu kişiler bölgenin vergi toplama işini deruhde etmekteydiler. Ancak kentin orta sınıfları tarafından, kırsalda toprak sahibi olmanın köylerdeki tarımsal zenginliği kendilerine getirmeyeceği ve asıl sorunun o çiftliklerde çalışacak üreticinin toprakta tutulması gerektiği, hemen anlaşılmış

³⁴ Παπαγι. Ν. Λιούρης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Atina 1924, s. 69-78 & 287-89; Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, s. 499-502.

³⁵ Eleni Gara, "Moneylenders and landowners: In search of urban Muslim elites in the early modern Balkans", *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2005, s. 144-47.

olmalıdır. Çiftliklerde veya himaye edilen köylerde çalışacak reayayı bulma meselesi, 18. yüzyıl boyunca öyle bir hale gelmişti ki sipahi ve vakıf topraklarından çiftlik sahipleri tarafından kaldırılan veya buralardan çıkıp “askeri çiftliklere”³⁶ yerleşen reaya hakkındaki şikâyetlere sıkça rastlamaktayız.³⁷ Ancak böylesine bir strateji bile çiftliklerin işçi açığını kapatamamış ve ırgat yevmiyelerin üst seviyelerde kalmasına neden olmuştur. 1810’larda Rumeli hakkında yazan yabancı gözlemciler, Teselya ve Arnavutluk gibi bölgelerde köylü işçi ücretlerinin yüksekliği karşısında şaşırılmışlardır.³⁸ Muhtemelen aynı sorun Selanik kırsalı için de, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar, sürmüştür. Osmanlı otoritelerine ulaştırılan şikâyetlerin birçoğu, çiftlik sahiplerinin kendi çiftliklerinde çalıştıracakları reayayı zorla vakıf arazilerinden veya sipahi topraklarından kaldırıp götürmesi ile ilgiliydi. Merkez bunlara hemen bu köylülerin geri döndürülmesi gerektiği yönündeki klasikleşmiş emrini yollamıştır. Ancak bu emirlerin pratikte pek de uygulanmadığı şikâyetlerin devam etmesinden anlaşılmaktadır. Bu şikâyetlerin çoğunluğunda kalkıp giden reyanın değil; onları kaldıran çiftlik sahiplerinin suçlanması, yerel güç dengeleri açısından çok anlam ifade etmemektedir. Çiftlik sahiplerinin, çiftliklerde çalışacak reayaya bu kadar ihtiyaç duyarken zorla reayayı kaldırıp kendi yerlerine yerleştirmesi, ilk başta mantıklı görünebilir; ancak toprağın değil işçinin kısıtlı olduğu bir ekonomik ortamda, bu politikanın uzun vadeli sürdürülmesi pek mümkün değildir. Daha doğrusu, bu tımar, zeamet ve vakıf topraklarından kalıp gitme stratejisi, reyanın çiftliklere oturmasını güdüleyecek diğer sosyo-ekonomik sebepler olduğunu akla getirmektedir. 1781 yılında ahali ve vakıf yöneticilerinin Karaferye’deki sistem hakkındaki şikâyetleri ve tevzî defterlerinin incelenmesi, bu konuda bizlere ışık tutmaktadır. Köylüler, ahali ve vakıf yöneticileri; Osmanlı otoritelerine yaptıkları başvuruda, bölgedeki haksız vergi dağılımına vurgu yapmışlardır.³⁹ Onlara göre, bölgedeki itibarlı kimseler kendi köylerindeki reayayı koruyup vergi defterlerini ve dağılımını manipüle etmekteydiler. Bunun neticesi olarak da hane başı yazılan diğer ahalinin de vergi yükü artmış olmaktadır.

Bu tarz vergi ve hamilik oyunları, Selanik kırsalına hiç de yabancı olmayan unsurlardı ve çiftlik sahiplerini öne çıkaran unsur, onların bu oyunlarda iyi birer aktör olmalarıydı. Örneğin, Alasonya civarında birçok köyün vergi gelirini elinde tutan Esmâ Sultan’ın malikâne yönetimi de, vergi yükümlülüğü konusunda kendi köylülerinin lehine müdahale etmekte hiçbir sakınca görmemekteydi.⁴⁰ Vergi

³⁶ “Askeri çiftlikler” teriminin tam olarak neyi karşıladığı metinlerde ortaya konmamaktadır. Bu çiftliklerin sahiplerinin askeri sınıfa mensup olduklarından dolayı mı yoksa çiftlik arazilerinin daha önceki dönemlerde tımar veya zeamet toprakları olmasından dolayı mı böyle bir adlandırılmanın yapıldığı meselesi açık değildir.

³⁷ Örnek olarak bk. BOA, Rumeli Ahkam (RA) 8/71-257, 1164; RA 23/70-227, Zilkade 1180; RA 36/115-434, *Cemaziyelevvel* 1195; RA 49/158-493 *Cemaziyeelahir* 1210; RA 55/256-490, Şevval 1217.

³⁸ *The North American Review and Miscellaneous Journal*, Vol: X, Boston 1822, s. 449.

³⁹ KS 99/49-50, Rebiülahir 1195.

⁴⁰ BOA, Cevdet Maliye 18/846, 1216.

tevzûinin oldukça hassas bir mevzu haline geldiği 19. yüzyılın başlarında, Esmâ Sultan'ın sahip olduğu malikânenin yöneticileri, Selanik kentindeki vergi dağılımında kendi köylülerinin yer almaması gerektiğini iddia etmişlerdir. Onlara göre, karyelerinin köylüleri mevsimlik işçi olarak Selanik kentine gelmekte ve burada fırıncılık, simitçilik ve hancılık yapmaktaydılar. Yöneticilere göre bu köylüler, kentte müsteciren sakin oldukları için; Selanik'teki avarız yüküne dâhil edilmemeliydiler. Aslında malikâne yöneticilerinin stratejisi, çiftlik sahiplerinininkinden hiç de farklı değildi. Köylülerin mevsimlik işçi olarak gelirlerini arttırmak üzere şehre gitmelerinin desteklenmesi, onların topyekûn köylerini terk etmemeleri için önemli bir politikaydı. Malikâne yöneticilerinin bu stratejisi ve kendi köylülerini koruması, vergi dağılımı konusunda hiç de hafife alınacak bir husus değildi. Gerçekten de vergi dağılımı sürecinde sunulan bu korumaya sahip olmayan kişiler, hemen ahalinin tepkisiyle karşılaşmaktaydı. Nitekim 1795 yılında, Vardar-ı Sagır Nahiyesi'nden Ortodoks Hıristiyanlar, vergi dağılımında adaletsizlik olduğu gerekçesiyle şikâyetlerini sunmaktan çekinmemişlerdir.⁴¹ Onlara göre, vergi yükü eskiden beri Hıristiyan ve Müslüman ahali arasında eşit biçimde dağıtılmaktaydı; ancak bölgedeki bazı Müslümanlar kendilerinin Evlad-ı Fatihan olduğunu iddia ederek vergi yükünden muaf olduklarını belirtmişlerdi. Evlad-ı Fatihan iddiasındaki kişilerin ortaya çıkması diğer toplumsal grupların vergi yükünü arttırmıştı ve bu da Hıristiyanların şikâyetlerinin temelini oluşturuyordu. Muhtemelen Evlad-ı Fatihan iddiasındaki bu kişiler, Esmâ Sultan'ın malikâne olarak tuttuğu yerdeki köylüler ya da çiftlik sahiplerinin himayesinde olan çiftçiler kadar güçlü bir desteğe sahip değillerdi. Bu yüzden de Hıristiyan ahalinin şikâyetinde doğrudan hedef olarak seçilip suçlanabilmişlerdi. Oysa 1781 yılında Karaferye köylülerinin yaptığı şikâyetinde, çiftlik sahiplerinin himayesinde olan ve ekonomik kazanç sağlayan köylüler yerine çiftlik sahipleri suçlanmıştı. Benzer biçimde Esmâ Sultan'ın malikâne yöneticileri ise Selanik'te vergi yükünden kaçmaya çalışan köylülerini korumuş, şikâyetlerinin hedefine vergi toplayıcıları ve Osmanlı yetkililerini koymuşlardı.

Reyanın çiftlik ve malikâne içerisindeki hamilik mekanizmalarıyla tutulması, daha önce Selanik içinden ve çevre kentlerden kırsal kesimde yatırım yapanların sosyo-ekonomik profillerinin de dönüşmesini beraberinde getirmişti. Ulema ve yeniçeri üyelerinin 17. yüzyılın ortalarından başlayan kırsalda mülk edinme alışkanlıkları, muhtemelen bir sonraki yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Nitekim yüzyılın ortalarındaki tevzû kayıtlarında, karşımıza ulema ve yeniçerinin kontrolünde olan çiftlikler çıkması tesadüf değildir. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında ulema ve yeniçerilerin kırsaldaki etkinliği yavaş yavaş düşüşe geçmişe benzer; çünkü 1790'larda ve 19. yüzyılın başlarında ulema ve yeniçerilerin yerini

⁴¹ BOA, Cevdet Maliye 240/10003, Şevval 1209.

çoktan zadeler, beyler, ağalar almıştı.⁴² Öyle anlaşılmaktadır ki çiftlikler üzerinden yürüyen, oldukça masraflı olan ve ekonomik gücün yanında paramiliter kuvvetlere egemen olmayı da gerektiren hamilik sistemi, Selanik kırsalında ilk olarak vakıf ve sipahi topraklarını vurmıştır. Bu grubun ardından etkilenme sırasının ulema ve zengin yeniçerilere geldiği anlaşılmaktadır. Eleni Gara ve Baki Tezcan'ın 17. yüzyıl ilk yarısında Osmanlı dünyası hakkındaki gözlemlerinde, parasallaşma ve ticarileşme trendlerini en iyi kullanan sosyal grubun ulema olduğu fikri öne çıkmaktadır.⁴³ Baki Tezcan'ın yorumları imparatorluğun tümüne ait olmakla birlikte, daha çok İstanbul'la sınırlıdır; ona göre ulema aileleri parasal güçleriyle birlikte iltizam sistemine ve kredi kanallarına ciddi yatırımlar yapmıştır. Eleni Gara ise yorumlarını, Selanik çevresindeki kentlerden Karaferye üzerinde yoğunlaştırır. Onun terekeler üzerinden yaptığı analize göre de, bölgede kredi veren ana grubu sayısal olarak askeri aileler oluştursa da; ulema aileleri sayıca az olmalarına karşın, çok daha büyük bir yüzdeyle kredi-borç işlemlerine bulaşmışlardır. Buna paralel olarak, kırsalda birçok yatırım için de girişimlerde bulunmuşlardır. Gara'ya göre sermaye sahipliğinin ve finansal gücün iltizam sistemini ve parasallığı belirlemeye başladığı bu dönemde, ulema aileleri sipahiler gibi askeri kesime mensup kişilere göre çok daha kolay sermaye birikimi yapabilmekteydiler. Bu sermaye birikimleri sayesinde hem kredi hem de iltizam ağlarında askeri sınıftan kişilere oranla çok daha etkindiler. Sipahilerin aleyhine işleyen bu sistem, 18. yüzyıl boyunca da devam etmiştir; ancak bu dönemde ulema aileleri kırsala taşıyan faktörler de ciddi anlamda değişmeye başlamıştır. Artık bu yüzyılda sermayenin belli bir grubun elinde toplanması, kırsaldaki tarımsal yatırımlara bu sermayenin hiç kaygısız bir biçimde transfer edilmesi anlamına gelmemekteydi. Paramiliter grupların ve reaya hareketliliğinin var olmaya başladığı bir ortamda, parasal güçle tarım arazisinin satın alınması yetmemekteydi; çok daha masraflı bir biçimde sekbanlarla ilişki kurmak ve reayaya vergi kolaylıkları sağlanması gerekmektedir. Bir anlamda erken “portfolyo kapitalistler-portfolio capitalists” olarak tanımlanabilecek yatırımcı ulemanın yerine, 18. yüzyılın ortalarından itibaren güvenlik ve mali kaygılara çok daha iyi cevap verebilecek yeni bir grubun zadeler, ağalar ve beyler hâkimiyetiyle ortaya çıkması tam da bu sebeptendir.⁴⁴ Selanik kırsalında gücünü arttıran Serezli İsmail ve Yusuf ile Tepedelenli Ali Paşa'nın kariyerleri ve yükseliş hikâyeleri, bu yeni grubu çok iyi temsil etmektedir. Selanik bölgesinde böyle bir grubun ortaya çıkması, bize 18. yüzyıl boyunca dönüşen kent-kır ilişkilerinin Selanik özelindeki izdüşümleri hakkında ciddi ipuçları vermektedir. Her şeyden önce kırsal alanda, kasabalarda ve hatta Selanik içlerindeki kentlerde kontrolünü arttıran (ama domine etmeyen) bu kompozit grup, daha önceki dönemlerde tarımsal yatırımlar yapan gruptan oldukça

⁴² Bu dönüşümün detayları için bk. İrfan Kokdaş, “Money, Peasant Mobility, Çiftliks and Local Politics in Salonika: 1740-1820”, *Journal of Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34/1, (2014), s. 135-146.

⁴³ Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 36-43; Gara, “Moneylenders and landowners”, s. 145-146.

⁴⁴ C.A. Bayly & Sanjay Subrahmanyam, “Portfolio Capitalists and the Political Economy of Early Modern India,” *The Indian Economic and Social History Review*, XXV/4, (1988), s. 401-424.

farklıydı ve bu yeni grubun yükselişi sadece kendi politik manevralarıyla ortaya çıkmamıştı.

IV-Sonuç

Birçok tarihçinin liman şehirlerini incelerken göz ardı ettiği köylüler, bu grubun yükselişinde en kritik rolü oynamışlardır. Köylülerin parasal ekonomiye yön verişleri ve hareketlilikleri, çiftlik adı altında yeni kontrol mekanizmalarının gelişmesine yol açmış görünmektedir. Bu çiftlikler, merkez açısından da Selanik kırsalından ürün fazlasının çekilmesinde de çok işlevsel hale gelmişlerdir. Selanik Şer'iyye sicillerinde 18. Yüzyıl boyunca tutulan kayıtlara üstünkörü bir göz atan tarihçi bile, kent in bu dönemde kırsaldaki güç dengelerinden ziyade buradan kente getirilen ve dağıtılan ürünlerle ilgilendiğini kolaylıkla anlayabilir. Mübayaa sistemiyle Selanik'te tahıl ürünlerinin transferi, 1760'lardan itibaren Osmanlı yetkilileri için çok önemli bir konu haline gelmiş ve çiftlikler, İstanbul tahıl ihtiyacının karşılanmasında iyice görünür olmuşlardır. Merkez, reaya ve sermaye sahiplerinin ürettikleri çiftlik sisteminin bu farklı rolleri, 1820'den sonra da değişmemiş, Selanik kırsalını kapsayan askeri harekâttan sonra da çiftlikler var olmaya devam etmiştir. Nitekim 19.yüzyıl boyunca Osmanlı merkezini Rumeli'de uğraştıran en önemli mesele, yine çiftlik ve köylü ilişkileri olmuştur. James Grehan'ın Şam kenti üzerine yaptığı çalışmada, 18. yüzyıl boyunca artan mahallî otonominin ve zenginliğin belirli ellerde toplanmasının, bir sosyal maliyeti olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Bu dönemde, tarımsal üretim üzerinde kontrolü arttıran gruplar, şehre mal akışını ve fiyatları belirlemeye başlamış; bu durum da en çok kentteki sıradan kişileri, orta sınıf esnaf ve tüccar gruplarını etkilemişti. Benzer bir etkinin Selanik için de olduğunu belirtmek gerekmektedir. Dönem boyunca ekmek isyanlarından başlayarak, konsolosların mal satın alma izinleri hakkındaki şikâyetleri, kırsalda değişen politik dengelerin bir sonucuydu. 18. yüzyıl boyunca liman ticaretinin kırsala sızması, ancak çiftlik sahiplerinin ve reayanın oluşturdukları ağların kırılmasıyla mümkün olabilmekteydi ve bu ticaret hacminin etkisi görece küçük kalmıştı. Osmanlı şehir tarihçileri, kent-kır ilişkilerinde liman ticaretinin varlığının mevcut tarım dinamikleri üzerindeki etkisini kabul etme eğilimindedirler; ancak en azından 18. yüzyıl Selanik çevresinde kırsal dönüşüren asıl "dışsal" etki Arnavut göçmenlerden ve bizzat Selaniklilerden gelmiş gibi görünmektedir.

⁴⁵ James Grehan, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, Seattle 2007, s. 92-93.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- Akif Hasan Efendi Selanikli, *Divan*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-Ankara.
- Conder, Josiah, *The Modern Traveller: A Description, Geographical, Historical, and Topographical, of the Various Countries of the Globe*, Londra 1830.
- Mertzios, Constantinos, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Selanik 1947.
- The North American Review and Miscellaneous Journal*, Vol: X, Boston 1822.
- Urquhart, David, *Turkey and its resources: its municipal organization and free trade*, Londra 1833.
- Wiener Zeitung*, 6 Şubat, 1813.

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Cevdet Maliye 18/846; Cevdet Maliye 240/10003; BOA, Cevdet Dahiliye 19/935; Cevdet Askeri 656/27595; RA 8/71-257; RA 23/70-227; RA 31/99-407; RA 36/115 434; RA 40/154-451; RA 49/158-493; RA 55/256-490.
- Karaferiye Şer'iyye Sicilleri: KS 67/46-47; KS 68/6-8; KS 73/64-72; KS 73/90-1; KS 75/10-12; KS 75/48-3; KS 76/69-2; KS 77/21-24; KS 77/32; KS 81/522; KS 81/530; KS 83/15-3; KS 88/702; KS 92/856-58; KS 98/241-43; KS 99/49-50; KS 102/9-12.
- Selanik Şer'iyye Sicillileri: SS 71/12.
- Viyana Haus-Hof-Staatsarchiv: Wien-Haus-Hof-Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStAStAbt Türkei VI.

İkincil Kaynaklar

- Αρσβαρντίος, Π, *Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλί*, Atina 1979.
- Asdrachas, Spyros; Karapidakis, N; Katsiardi-Hering, Olga; Liata, E; Matthaiou, A; Sivignon, M; Stoianovich, T., *Greek Economic History: 15th-19th Centuries*, Atina 2007.
- Bayly, Christopher, *Indian Society and the Making of the British Empire*, Cambridge 1988.
- Bayly, C.A. & Subrahmanyam, Sanjay, "Portfolio Capitalists and the Political Economy of Early Modern India", *The Indian Economic and Social History Review*, XXV/ No. 4, (1988), s. 401-424.
- Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri, 1800-1914, ed. Çağlar Keyder, Eyüp Özveren, Donald Quataert, İstanbul 1994.
- Doumani, Beshara, *Rediscovering Palestine, Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900*, Berkeley 1995.
- Gara, Eleni, "Moneylenders and landowners: In search of urban Muslim elites in the early modern Balkans", *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2005, s. 135-147.
- _____, "Popular Protest and the Limitations of Sultanlic Justice", *Ottoman Legal Practice in Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire*, ed. Eleni Gara, Erdem Kabadayı ve Christoph Neumann, İstanbul 2011, s. 89-104.
- Gounaris, Basil, "Reassessing Wheat Crises in Eighteenth-Century Thessaloniki", *The Historical Review/La Revue Historique*, 5, (2008), s. 41-65.

- Gradeva, Rossitsa, “Osman Pazvantoglu of Vidin: Between Old and New”, *The Ottoman Balkans, 1750–1830*, ed. Frederick F. Anscombe, Princeton 2006, s. 115–62.
- Gran, Peter, *The Rise of the Rich: A New View of Modern World History*, Syracuse 2009.
- Grehan, James, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, Seattle 2007.
- Hanioğlu, Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, New Jersey 2008.
- Kokdaş, İrfan, “Money, Peasant Mobility, Çiftliks and Local Politics in Salonika: 1740-1820”, *Journal of Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34/1, (2014), s. 135-146.
- Kolovos, Elias, “Riot in the Villages: Some Cases of Peasant Protest around Ottoman Salonika”, *Political Initiatives: From the Bottom Up in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2012, s. 47-56.
- Krause, Gerhard & Müller, Gerhard, *Theologische Realenzyklopädie. Band 4. Arkandisziplin-Autobiographie*, Berlin 1979.
- Λιούφης, Πάνωγ, *Ιστορία της Κοζάνης*, Atina 1924.
- Marcus, Abraham, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*, New York 1989.
- Mazower, Mark, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims, and Jews, 1430-1950*, New York 2005.
- McGowan, Bruce, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for the Land 1600-1800*, Cambridge 1981.
- Μεταλλινού, Αγγελική, *Μακεδονικά σελίδες. Οι Μακεδόνες εις τον υπέρ της ανεξαρτησίας αγώνα των. Η επανάσταση της Χαλκιδικής*, Selanik 1949.
- Παπαχρυσάνθου, Διονύσια, *Η διοίκηση του Αγίου Όρους 1600-1927: Σύντομη ιστορική επισκόπηση*, Atina 1999.
- Philliou, Christine, “Breaking the Tetrarchia and Saving the Kaymakam: to be an Ambitious Ottoman Christians in 1821”, *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850. Conflict, Transformation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos & Elias Kolovos, Rethymno 2007, s. 181-194.
- Rizk Khoury, Dina. *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*, Cambridge 1997.
- Salzmann, Ariel, *Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Régime*, Columbia University, Doktora Tezi, New York 1995.
- Saraçoğlu, Safa, “Resilient Notables: Looking at the Transformation of the Ottoman Empire from the Local Level”, *Contested Spaces of Nobility in Early Modern Europe*, ed. Matthew Romaniello & Charles Lipp, Farnham 2011, s. 257-277.
- Sariyannis, Marinos, “Notes on the Ottoman Poll-Tax Reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 54, (2011), s. 39-61.
- Σκουβαράς, Βαγγ, *Το παλαιότερο αρματολικι του Πηλίου και οι Αρβανίτες στη Θεσσαλομαγνησία*, Volos 1959.
- Speake, Graham, *Mount Athos: Renewal in Paradise*, New Haven 2002.

- Subrahmanyam, Sanjay, *The Political Economy of Commerce: Southern India 1500-1650*, Cambridge 2002.
- Svoronos, Nicolas, *Le commerce de Salonique au XVIIIe Siècle*, Paris 1956.
- Tamdoğan, Işık, “Le nezir ou les relations des bandits et des nomades avec l’État dans la Çukurova du XVIIIe siècle”, *Sociétés rurales ottomanes, Ottoman Rural Societies*, ed. A. Mohammad, Kahire 2005, s. 259-269.
- Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge 2010.
- The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, ed. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Cambridge 1999.
- Vasdravellis, John, *The Greek Struggle for Independence: The Macedonians in the Revolution of 1821*, Selanik 1968.
- William Hasluck, Frederick, *Athos and Its Monasteries*, New York 1924.
- Χιονιδη, Γιώργου X, *Η συμβολή της Βέροιας στην επανάσταση του 1821: διάλεξη*, Veria 1985.